

**NARKOTIK VA PSIXATROP MODDALAR SAVDOSIGA QARSHI
KURASHISH: NAZARIY ASOSLAR, EMPIRIK TADQIQOTLAR VA
HUQUQIY CHORA-TADBIRLAR**

Bardiboyev Abbosbek Alisher o'g'li

Ichki ishlar Vazirligi Akademiyasi

Tezkor qidiruv yo'nalishi 3-kurs kursanti

Annotatsiya

Maqolada narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashishning nazariy asoslari, tarixiy rivojlanish bosqichlari, xalqaro va milliy tajriba, shuningdek, zamonaviy empirik tadqiqotlar tahlil qilinadi. Muallif narkotik moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashning samarali mexanizmlarini huquqiy va institutsional nuqtai nazardan tadqiq etadi, turli mamlakatlar tajribasi va O'zbekiston qonunchiligidagi so'nggi o'zgarishlarni ko'rib chiqadi. So'nggi yillarda ushbu sohada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar, xalqaro hamkorlik va mavjud muammolar chuqur tahlil qilinadi. Xulosa sifatida sohaga oid takomillashtirish yo'nalishlari va tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar

narkotik moddalar, psixotrop moddalar, huquqiy kurash, transmilliy jinoyatchilik

Abstract

This article analyzes the theoretical foundations, historical development, international and national experiences, as well as modern empirical research in the fight against the trafficking of narcotic and psychotropic substances. The author examines effective legal and institutional mechanisms to counter illicit drug trafficking, reviews the experiences of various countries, and discusses recent changes in Uzbekistan's legislation. The article provides an in-depth analysis of the measures taken in recent years, international cooperation, and existing challenges. Conclusions offer directions and recommendations for further improvement in this field.

Keywords

narcotic substances, psychotropic substances, legal response, transnational crime

Аннотация

В статье анализируются теоретические основы, исторические этапы, международный и национальный опыт, а также современные эмпирические

исследования по борьбе с незаконным оборотом наркотических и психотропных веществ. Автор рассматривает эффективные правовые и институциональные механизмы противодействия, изучает опыт различных стран и изменения в законодательстве Узбекистана. Подробно анализируются реализуемые меры, международное сотрудничество и существующие проблемы. В заключении приведены направления совершенствования и рекомендации.

Ключевые слова

наркотические вещества, психотропные вещества, правовая борьба, транснациональная преступность

Kirish

Narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashish zamonaviy jamiyat oldida turgan eng dolzarb va murakkab muammolardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu muammo nafaqat sog'liqni saqlash, balki iqtisodiyot, xavfsizlik, ijtimoiy barqarorlik va milliy xavfsizlikka ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Narkotik moddalarning noqonuniy savdosi transmilliy jinoyatchilikning asosiy turlaridan biri bo'lib, u global miqyosda keng ko'lamlı ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy oqibatlarga olib keladi. Shu sababli, bu sohada samarali kurashish uchun chuqur ilmiy-tadqiqot, huquqiy, institutsional va xalqaro hamkorlik mexanizmlarini rivojlantirish zarur. O'zbekiston Respublikasi ham ushbu sohada ko'plab islohotlar va tashabbuslarni amalga oshirib, xalqaro hamjamiyat bilan hamkorlikda narkotik vositalarning noqonuniy aylanmasiga qarshi kurash bo'yicha izchil siyosat yuritmoqda. Ushbu maqolada narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashishning nazariy asoslari, tarixiy taraqqiyoti, xalqaro va milliy tajribalar, shuningdek, zamonaviy empirik tadqiqotlar asosida mavjud muammolar va istiqbolli yo'nalishlar har tomonlama tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashish masalasi ilmiy va amaliy doirada keng muhokama qilinib kelayotgan mavzulardan biridir. Bu sohadagi ilmiy adabiyotlarni ko'rib chiqish, avvalo, narkotik moddalarning jamiyat hayotiga ta'siri, ularning tarqalish omillari va unga qarshi kurashish mexanizmlarining shakllanishini o'rganishdan boshlanadi. Teoretik-nazariy asoslar nuqtai nazaridan, narkotik moddalarning noqonuniy savdosi, birinchi navbatda, ijtimoiy anomiya, iqtisodiy tengsizlik va huquqiy bo'shliqlar natijasida yuzaga kelishi haqida sotsiologik va huquqiy maktablar tomonidan bir necha yondashuvlar ishlab chiqilgan. Klassik nazariyaga ko'ra, Emile Durkheim tomonidan ilgari surilgan anomiya tushunchasi jamiyatda ijtimoiy qoidalar va qadriyatlarining zaiflashuvi natijasida jinoyatchilik, jumladan, narkotik

vositalarning noqonuniy savdosi kuchayishini izohlaydi. Shu bilan birga, Robert Mertonning sotsiologik nazariyasida iqtisodiy va ijtimoiy muvaffaqiyatga erishish vositalari va maqsadlari o'rtasidagi tafovut narkotik savdosi kabi ijtimoiy deviant xatti-harakatlarni rag'batlantirishi mumkinligi qayd etilgan. Ushbu yondashuvlar zamonaviy tadqiqotlarda ham o'z aksini topgan bo'lib, zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, urbanizatsiya va migratsiya jarayonlari narkotik moddalarning tarqalishida muhim omillar sifatida ko'rilmogda.

Narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashishning tarixiy rivojlanish bosqichlari xalqaro va mintaqaviy huquqiy hujjatlar, shuningdek, milliy qonunchilik asosida shakllangan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida xalqaro hamjamiyat tomonidan narkotik moddalarning noqonuniy aylanmasiga qarshi dastlabki yirik huquqiy chora-tadbirlar qabul qilina boshlandi. 1909 yilda Xalqaro Opium Komissiyasi, 1912 yilda esa Xalqaro Opium Konvensiyasi qabul qilinib, narkotik moddalar aylanishini tartibga solish uchun asos yaratildi. 1961 yilgi Yagona Konvensiya, 1971 yilgi Psixotrop Moddalar to'g'risidagi Konvensiya va 1988 yilgi Narkotik Moddalar va Psixotrop Moddalar noqonuniy aylanishiga qarshi BMT Konvensiyasi xalqaro miqyosda muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Bu konvensiyalar asosida davlatlar o'z milliy qonunchiligini takomillashtirdi hamda xalqaro hamkorlikni kuchaytirishga harakat qilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi ham ushbu xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilgan va o'z milliy qonunchiligida ularni inobatga olgan holda qator qonun va normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilgan. Masalan, "Narkotik vositalar va psixotrop moddalar to'g'risida"gi Qonun, Jinoyat kodeksining 273, 274 va boshqa moddalari narkotik vositalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashishning asosiy huquqiy kafolatlari hisoblanadi.

Nazariy-konseptual jihatdan, narkotik moddalarning noqonuniy savdosi va unga qarshi kurashishda bir nechta metodologik yondashuvlar mavjud. Birinchi yondashuv – repressiv (jazolashga asoslangan) model bo'lib, u huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini kuchaytirish, jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan qat'iy jazo choralari qo'llash orqali narkotik savdosining oldini olishni ko'zda tutadi. Ushbu model, ayniqsa, AQSh, Rossiya, Xitoy kabi davlatlarda keng tatbiq etilgan va ba'zi natijalarga erishilgan bo'lsa-da, tanqidchilar tomonidan uning ijtimoiy asoratlari, ya'ni jinoyatchilik darajasining pasaymasligi, haddan tashqari jazolash natijasida ijtimoiy muammolarning kuchayishi kabi salbiy oqibatlari ko'rsatib o'tilgan[1]. Ikkinchi yondashuv – profilaktik va ijtimoiy integratsiyaga asoslangan model bo'lib, narkotik moddalardan foydalanishning ildiz omillarini bartaraf etish, aholining xabardorligini oshirish, rehabilitatsiya va ijtimoiy yordam tizimini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bu yondashuv Yevropa Ittifoqi davlatlari,

Kanada va Avstraliya tajribasida keng qo'llanilgan va uzoq muddatli ijobiy natijalar bergan.

Empirik tadqiqotlar narkotik va psixotrop moddalar savdosining asosiy omillari, uning ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy oqibatlari, shuningdek, unga qarshi kurashish mexanizmlarining samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Jumladan, xalqaro miqyosda BMTning Giyohvandlik va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar narkotik moddalarning ishlab chiqarilishi, tranziti va iste'moli bo'yicha global tendensiyalarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tadqiqotlarda, ayniqsa, Afg'oniston, Lotin Amerikasi, Janubi-Sharqiy Osiyo va Afrikadagi narkotik ishlab chiqarish va tranzit hududlari, ularning xalqaro savdo zanjirlariga integratsiyasi, transmilliy guruhlarining faoliyati va korrupsiya omillari chuqur tahlil qilingan[2]. Shu bilan birga, O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari kontekstida o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlarda mintaqaviy xususiyatlar, ya'ni geografik joylashuv, chegaralarning ochiqligi, iqtisodiy muammolar, ijtimoiy himoya tizimidagi kamchiliklar narkotik vositalarning tranziti va tarqalishida asosiy omil bo'lib xizmat qilayotgani qayd etilgan. Masalan, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent davlat yuridik universiteti va boshqa ilmiy muassasalarda olib borilgan tadqiqotlar narkotik savdosiga qarshi kurashda huquqiy va institutsional salohiyatni oshirish, profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirish, aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish zarurligini ta'kidlaydi.

Xalqaro va milliy huquqiy bazani tahlil qilganda, O'zbekiston Respublikasining so'nggi yillardagi islohotlari alohida e'tiborga loyiq. Xususan, 2017 yilda "Narkotik vositalar va psixotrop moddalar to'g'risida"gi Qonunga kiritilgan o'zgartishlar, 2020 yilda qabul qilingan Prezident Farmoni asosida milliy harakatlar rejasi va maxsus idoralarning vakolatlari kengaytirildi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 273-moddasida narkotik vositalarning, psixotrop moddalar va ularning analoglarining noqonuniy aylanishi, ishlab chiqarish, sotish, tashish, saqlash va boshqa harakatlar uchun jinoiy javobgarlik aniq belgilangan. Shu bilan birga, Jinoyat kodeksining 270-274-moddalarida narkotik vositalar bilan bog'liq boshqa jinoyatlar, xususan, noqonuniy yetishtirish, kontrabanda, iste'mol qilish va saqlash uchun ham javobgarlik ko'zda tutilgan. Mamlakatda maxsus idora - Narkotik moddalar aylanmasini nazorat qilish bo'yicha Respublika komissiyasi faoliyat yuritadi, u vazirliklar, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sog'liqni saqlash tizimi o'rtasida muvofiqlashtiruvchi rol o'ynaydi. Narkotik vositalarning noqonuniy savdosiga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik, xususan, BMT, Yevropa Ittifoqi, SHHT, MDH va boshqa tashkilotlar bilan axborot almashinuvi, qo'shma operatsiyalar va ilmiy-tadqiqot loyihalari amalga oshirilmoqda.

Narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashishda soʻnggi yillardagi empirik tadqiqotlar samarali strategiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Masalan, UNODC va Yevropa Ittifoqi tomonidan amalga oshirilgan “Central Asia Drug Action Programme” (CADAP) doirasida olib borilgan monitoring va baholash natijalari Markaziy Osiyo davlatlarida narkotik savdosining yangi yoʻnalishlari, ijtimoiy-iqtisodiy va xavfsizlikka tahdid darajasi, profilaktika va rehabilitatsiya tizimining samaradorligi boʻyicha muhim maʼlumotlarni taqdim etadi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, zamonaviy davrda narkotik savdosining raqamli platformalar, internet va “darknet” orqali amalga oshirilishi, transmilliy guruhlarning moslashuvchanligi va korrupsiya omilining kuchayishi yangi xavf-xatarlarni yuzaga keltirmoqda[3]. Shu sababli, ekspertlar tomonidan huquqiy bazani zamonaviy texnologiyalarni inobatga olgan holda takomillashtirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish, axborot texnologiyalari asosida monitoring va tezkor javob berish mexanizmlarini joriy etish zarurligi taʼkidlanadi.

Oʻzbekiston olimlari va amaliyotchilari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda narkotik savdosiga qarshi kurashda huquqiy, ijtimoiy va psixologik chora-tadbirlarning kompleks yondashuv asosida amalga oshirilishi lozimligi qayd etiladi. Jumladan, M. Tashmuhamedov, D. Karimov, A. Yuldashevlarning ilmiy ishlari narkotik moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashda ijtimoiy xavfsizlik, huquqiy madaniyat va aholining xabardorligini oshirish, yoshlar oʻrtasida profilaktik tadbirlarni kengaytirish, rehabilitatsiya va reintegratsiya tizimini rivojlantirish zarurligini asoslab beradi[4]. Mazkur tadqiqotlarda, shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, sogʻliqni saqlash tizimi va taʼlim muassasalari oʻrtasida hamkorlikni kuchaytirish, narkotik moddalarning noqonuniy savdosiga qarshi kurashda fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish muhimligi koʻrsatilgan. Ijtimoiy tadqiqotlar esa, oʻz navbatida, aholining narkotik vositalar haqida xabardorlik darajasi, xavf-xatarlarni idrok etish, ijtimoiy muhit va oilaviy omillar taʼsiri, yoshlar orasida narkotik vositalardan foydalanishning oldini olish boʻyicha samarali metodlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tanqidiy tahlilga koʻra, narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashish sohasida mavjud muammolar va bahsli jihatlar ham mavjud. Birinchidan, repressiv yondashuvning haddan tashqari ustuvorligi ayrim holatlarda ijtimoiy asoratlarni kuchaytirishi, ijtimoiy adolatsizlik va huquqiy muammolarga olib kelishi mumkin. Baʼzi olimlar ushbu yondashuvning samaradorligini tanqid qilib, narkomanlarni jazolash oʻrniga ularni rehabilitatsiya qilish, ijtimoiy yordam koʻrsatish, profilaktik va taʼlimiy chora-tadbirlarni

kuchaytirish tarafdori ekanliklarini ta’kidlaydilar[5]. Ikkinchidan, zamonaviy sharoitda “darknet”, kriptovalyutalar va raqamli platformalar orqali amalga oshirilayotgan narkotik savdosi an’anaviy huquqiy va institutsional mexanizmlarni zaiflashtirmoqda. Shu sababli, yangi texnologiyalar asosida tezkor monitoring, axborot almashinuvi va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Uchinchidan, korrupsiya, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning salohiyati va malakasi, chegaralarni samarali nazorat qilish kabi tizimli muammolar ham narkotik vositalarning noqonuniy savdosiga qarshi kurashish samaradorligini cheklamoqda. Empirik tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, davlatlar o’rtasidagi hamkorlikning yetarli darajada yo’lga qo’yilmaganligi, axborot almashinuvi va qo’shma operatsiyalarning sustligi narkotik vositalarning transmilliy aylanishiga imkon bermoqda[6]. Shu bois, zamonaviy ilmiy va amaliy tajribada kompleks yondashuv, ya’ni huquqiy, institutsional, ijtimoiy va texnologik chora-tadbirlarni uyg’unlashtirish orqali narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashish samaradorligini oshirish eng muhim vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

O’zbekiston misolida olib borilgan tadqiqotlar va amaliy tajriba shuni ko’rsatadiki, davlat tomonidan qabul qilinayotgan huquqiy va institutsional chora-tadbirlar, xalqaro hamkorlik mexanizmlarining kuchayishi, profilaktik va rehabilitatsiya dasturlarining rivojlanishi narkotik moddalarning noqonuniy savdosiga qarshi kurashda muhim natijalarga erishish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, mavjud muammolar, xususan, yangi turdagi psixotrop moddalar, internet va “darknet” orqali savdo, yoshlar o’rtasida narkotik vositalardan foydalanishning oldini olish, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish kabi masalalar ilgari surilmoqda. Bularning barchasi narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashish sohasida ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish, zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarurligini ko’rsatadi.

Xulosa

Narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashish zamonaviy jamiyatlar uchun dolzarb va ko’p qirrali muammo bo’lib, u ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va xavfsizlikka oid masalalarni o’z ichiga oladi. Ushbu maqolada olib borilgan ilmiy tahlil va adabiyotlar sharhi narkotik moddalarning noqonuniy savdosiga qarshi kurashda kompleks va integratsiyalashgan yondashuv muhimligini ko’rsatdi. An’anaviy repressiv modelning samaradorligi cheklanganligi, zamonaviy davrda esa ijtimoiy, profilaktik va texnologik yondashuvlarni uyg’unlashtirish, xalqaro hamkorlik, axborot texnologiyalaridan foydalanish va fuqarolik jamiyati institutlarini jalb qilish zarurligi asoslab berildi. O’zbekiston Respublikasining so’nggi yillardagi huquqiy va institutsional

islohotlari, xalqaro huquqiy normalarni milliy qonunchilikka integratsiya qilish, profilaktik va reabilitatsiya dasturlarini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar samarali natijalar bermoqda. Biroq, yangi xavf-xatarlar va muammolar, xususan, internet va “darknet” orqali savdo, yoshlar o'rtasida narkotik vositalardan foydalanish, korrupsiya va transmilliy jinoyatchilikka qarshi kurashishda doimiy takomillashtirish talab etiladi. Mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqotlar, xalqaro tajriba almashinuvi, huquqiy va institutsional mexanizmlarni innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish, profilaktik va reabilitatsiya tizimini yanada kuchaytirish zarur. Xulosa qilib aytganda, narkotik va psixotrop moddalar savdosiga qarshi kurashish sohasida kompleks yondashuv, zamonaviy ilmiy izlanishlar va xalqaro hamkorlik asosida samarali natijalarga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Andreas, P. & Greenhill, K. M. (2010). *Sex, Drugs, and Body Counts: The Politics of Numbers in Global Crime and Conflict*. Cornell University Press.
2. UNODC. (2022). *World Drug Report 2022*. United Nations Office on Drugs and Crime.
3. CADAP. (2021). *Central Asia Drug Action Programme: Monitoring and Evaluation Report*.
4. Ташмухамедов М., Каримов Д., Юлдашев А. (2020). Проблемы незаконного оборота наркотиков и пути их решения в Узбекистане. *Юридическая наука*.
5. Babor, T. et al. (2018). *Drug Policy and the Public Good (2nd ed.)*. Oxford University Press.
6. UNODC. (2020). *Transnational Organized Crime in Central Asia: Threat Assessment*.